

8. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Леонід Ушкалов. – Харків : Акта, 1999. – 215 с.
9. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра : [подготовка текста, справочно-научный аппарат, предварение, послесловие Н. В. Брагинской] / О. М. Фрейденберг. – М. : Лабиринт, 1997. – 448 с.
10. Хвильовий М. Твори : у 2 т. / Поезії. Оповідання. Новели. Повісті / [упоряд. М. Г. Жулинського, П. І. Майдаченка] / Микола Хвильовий. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 650 с.
11. Чижевський Д. До проблем бароко / Дмитро Чижевський // Філософські твори : у 4-х т. ; під заг. ред. В. Лісового. – К. : Смолоскип, 2005. – Т. 2. – С. 67–77.
12. Kwiatkowski J. Dwudziestolecie międzywojenne / J. Kwiatkowski. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2002. – 597 s.

Анотація

У статті аналізуються особливості художнього втілення інфернального простору у творчості Кирила Транквіліона-Ставровецького та Миколи Хвильового. Увага акцентується на відмінностях художнього світу людини Бароко та модернізму.

Ключові слова: бароко, модернізм, інфернальний, катастрофізм.

Аннотация

В статье анализируются особенности художественного воплощения инфернального пространства в творчестве Кирилла Транквилина-Ставровецкого и Микола Хвильового. Внимание акцентируется на отличиях художественного мира человека Барокко и модернизма.

Ключевые слова: барокко, модернизм, инфернальный, катастрофизм.

Summary

The article deals with the features of art embodiment of infernal space in the literary works by Kirila Trankviliona-Stavroveckogo and Mikola Chvilevoj. The main attention is accented on the differences of human's art world in the period of Baroque and Modernizm.

Keywords: Baroque, Modernizm, infernal, catastrophizm.

УДК 821.161.2–311.6

Мельнікова Ю.О.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет

ГЕНЕЗА ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ ЯК ОДНІЇ ІЗ МОДИФІКАЦІЙ ЖАНРУ

Історична проза, якій властиве інтелектуальне переосмислення значущих фактів минулого, завжди користувалася неабиякою популярністю. Маючи солідну античну традицію (логографи, аннали, життєписи тощо), вона в епоху Середньовіччя набула жанрового вигляду агіографії, апокрифу, хроніки, літопису, вплинула на появу повістей і романів Нової доби, в яких, замість історичних героїв, на перший план виводилась індивідуальна доля звичайної людини як типового представника суспільства. Такі тенденції зумовлювали романне бачення дійсності, що розгорталася в багатоплановому епічному часі, зосередженому на приватному житті особистості.

У літературознавчій практиці існують неусталені розуміння сутності історичної романістики, що охоплює великий масив історичної прози та історичної повісті і роману, які мають відмінні жанрові характеристики при спільних наративних ознаках художньої ретроспекції минулого. Не завжди зазначена специфіка цієї романістики була актуальною, тому що в різні віки існувало різне усвідомлення історії.

Принаймні у середньовічній писемності воно було відсутнє, компенсоване метафізичним світобаченням, що позначилося не лише на агіографіях та інших християнських легендах, а й на лицарських романах, в яких події розгорталися в межах замкнутої фабули.

Властиве їм ототожнення минулого, сучасного і майбутнього часів, підпорядковане наперед заданій меті (знаходження царства небесного або чаші Граалю) було тимчасово подолане за доби Ренесансу, хоча пізніше класицисти звели зазначену проблему в теорію трьох єдностей. Таким чином була подолана сюжетна однолінійність історичної прози, її синкретизм, проте збережені традиції розповіді зазнали істотного оновлення та конкретизації.

Треба зазначити, що історична проза була справою швидше істориків, ніж письменників, навіть якщо у ній яскраво зображені факти минулого. Та й жанрові ознаки її не завжди відповідали літературному канону, переповнювалися документальними описами побуту, звичаїв, битв, географічними спостереженнями, філософськими роздумами, інтерпретаціями міфів, як у іонійських логографів Гекатея, Геллоніка та ін. (VI–V ст. до н.е.). Їхню традицію подолав “батько історії” Геродот, який вводив у розповідь про минуле соціально важливу концепцію. Його досвід поглибили Фулідит, Ксенофонт, але вони вже надавали переваги утилітарним, а не естетичним критеріям синкретичного наративу, зумовили його розгалуження на дві гілки – прагматичну і риторичну.

Перша відтворювала внутрішній зміст зображуваних подій, як у Полібія, друга мала епічну та драматичну основу (Тит Лівій, Тацій), була ближчою до художньої літератури, набула жанрового увиразнення (аннали, логографи, монографії тощо) з аналітичним, біографічним, психологічним спрямуванням.

Аналогічні тенденції спостерігалися у середньовічній прозі, у апокрифічних, житійних, легендарних тощо жанрах, були характерні для діянь, сказань, літописів, хронік, діаріюшів, яким також був притаманний синкретизм, перевага практичних інтересів у сакральних розповідях над художніми.

Особливою сторінкою слід вважати лицарський роман, зокрема Артурівський цикл – найяскравіший у куртуазній літературі, що пізніше позначилося на європейському письменстві романтизму (В. Скотт, О. Дюма, М. Гоголя, В. Гюго та ін.).

Відновлення античної традиції історичної прози відбулося в період Ренесансу, зокрема у творах Н. Макіавеллі, Ф. Гвіччардіні, Агріппи д'Абін'є, Саксона Граматика та ін., сягнувши розвитку пізніше – у творах Вольтера (“Вік Людовика XIV”), Ф. Шиллера (“Історія відмежування Сполучених Нідерландів від іспанського панування”). В Україні, де секуляризація поширювалася повільно, середньовічний досвід історичної прози поєднувався з античним, новоєвропейським, враховуючи

літописну практику Київської Русі (“Синопис”, “Четьї-Мінеї” Дмитра Туптала, козацькі та монастирські літописи і т.д.) аж до появи світської “Історії Русів”.

На зміну середньовічному, ренесансному і класицистичному ототожненню теперішнього й минулого приходять їх зіставлення і протиставлення, при цьому перевага частіше всього надається минувшині, як у романтизмі. Одні прозаїки обмежувалися дидактичними та пізнавальними завданнями. Другі, вкладаючи в зображувану історичну дійсність проблеми сучасності, намагалися відтворити минуле з максимальною “археологічною” точністю (“Саламбо” Г. Флобера, “Фараон” Б. Пруса). Треті цікавилися історичним колоритом як тлом для створення романтичних образів і характерів, приголомшливих сюжетів (О. Дюма).

На певній стадії літературно-художнього розвитку виявилася цілком виправданою спроба зіставлення часів завдяки сюжетно наочним прийомам, тобто шляхом безпосереднього “переносу” сучасника в історичне минуле, що здійснив, наприклад, Марк Твен в історико-фантастичній повісті “Янки із Коннектикуту при дворі короля Артура” (1889), не претендуючи на наукову точність, обґрунтовуючи своє право на вільне трактування історичного матеріалу у авторській передмові.

Розмежування історії та філософії на початку XIX ст. призвело до утворення історії як окремої науки, так само визначилася у своєму статусі і література, зокрема історичний роман, відгалужений від синкретизму історичної прози. Історична тематика і проблематика посідає все більше місця в літературі, але з істотною різницею. Коли романтики орієнтувалися на героїчне минуле, переважно обмежене рамками середньовіччя, то реалісти розгортали хронотоп пережитого минулого та передбачуваного майбутнього через призму яскраво змальованої сучасності, тому їхні романтичні версії виглядали масштабними, багатолінійними, багатоплановими. При цьому у художніх творах порушувалися важливі життєві проблеми.

В українському письменстві історичній тематиці належить одне з провідних місць. Вона постійно висвітлювалася в літописах Київської Русі, в козацьких літописах тощо, зумовлювалася потребою вивчити походження народу, який давно живе на цій землі, зафіксувати події національного, соціального значення, щоденного, драматичного, трагічного змісту, щоб донести їх до нащадків. Однак притаманний їм жанровий синкретизм, з якого ще не відгалузилися власне художні твори, не міг влаштувати попиту на літературу, який сформувався у XIX ст. Саме тоді спостерігається відмежування історичної повісті і роману від історичної прози.

Суть романічної проблематики полягала в тому, що і надалі для нового українського письменства лишалися джерелом творчості фабули літописів, житій, апокрифів, сказань, легенд, які “вилущувалися” із синкретичного тексту, зазнавали художньої інтерпретації уже в аспекті романного мислення романтика або реаліста.

Поняття “історична проза” набуло іншого змісту. Воно в новому контексті літературного процесу означає різні жанрові утворення – новелу, оповідання, повість, роман. Вони можуть існувати автономно, можуть і поєднуватись у синтетичні сполуки, але вже без рис синкретизму.

Літературознавчі дослідження з даної проблеми наявні в науковому доробку українських вчених другої половини ХХ століття С. Андрусів, Є. Барана, Р. Багрій, Н. Бернадської, А. Гуляка, М. Ільницького, Н. Копистянської, М. Сиротюка, В. Чумака та інших.

До історичної тематики українського минулого першими звернулися представники української прози в російській літературі, які змальовували у творах звичаї, побут, народну творчість та героїчний епос українців (В. Наріжний “Бурсак” (1824), “Гаркуша, малороссийский разбойник” (1825); Порфирій Байський “Гайдамак” (1826); М. Гоголь “Тарас Бульба” (1835), “Вечори на хуторі біля Диканьки” (1832) та ін.). Паралельно виникнення інтересу до історії України спостерігається і в середовищі польських письменників першої половини ХІХ століття. М. Зеров вважав, що “українські теми підказані були їм одночасно літературною теорією, як і безпосереднім почуттям одірваних од краю провінціалів, прив'язаних серцем до пейзажу, історії та побуту українського Правобережжя” [10, 113].

На думку дослідників (М. Зеров, Д. Чижевський, Г. Грабович), власне “українську школу” в польській літературі складають поети-романтики А. Мальчевський, який у поемі “Марія” зображує Україну часів козаччини; Б. Залеський, творчість якого висвітлює Україну “ідилічну” та “елегічну”; С. Гощинський (поема “Замок Каньовський” малює Україну в стилі “романтики жаху”). Водночас до української історичної теми звертаються й інші польські автори: Ю. Словацький, М. Чайковський та ін.

Д. Чижевський зазначив, що “Новітній історичний роман постає під впливом романтичного світогляду: минуле романтичний письменник хоче бачити насамперед у його власному, своєрідному забарвленні <...>. Романтик бачить у минулому не лише своїх героїв, а й суспільство, маси, народи” [18, 359].

Серед українських письменників, які писали російською мовою, першим можна назвати П. Білецького-Носенка. Сучасний український дослідник А. Гуляк його твір “Зиновий Богдан Хмельницький. Историческая картина событий, нравов и обычаев 17 века в Малороссии” називає “першим історичним романом” [8, 168]. На думку Л. Задорожної, до засновників історико-романтичного письма в українській літературі належить і Є. Гребінка. “Заглиблення героїв у історичний колорит, замилювання деталями і цілим в історичному побуті, змагання добра зі злом – як етологічних сфер, зіставно-протиставні аналогії між історичним минулим та сучасним письменникові – ось ті основні якості, що дозволяють розглядати твір у річищі новаторському й, водночас, у річищі романтичного творчого напрямку” [9, 126], – підкреслює дослідниця.

Український історичний роман формувався також на мовній основі рідного народу, на провідній для ХІХ ст. ідеї народності, на чому наголошував А. Гуляк у монографії “Становлення українського історичного роману”. Він вважає, що “Енеїдою” І. Котляревський поклав початок створенню національно самобутньої словесності, здатної репрезентувати буття народу.

Першим українським історичним романом “в канонічному розумінні жанру” [8, 265], на думку А. Гуляка, вважається “Чорна рада” (1857) П. Куліша, в якому

відчутна велика дистанція між часом написання твору і подіями, що зображені в ньому (1663 р.). У цьому романі поєдналися традиції європейської та української літератури (творчість В. Скотта, М. Гоголя). Як відомо, у європейському письменстві початку XIX ст. розвивалися два рівноцінні, але естетично відмінні підходи до відтворення історичного минулого. Перший, започаткований В. Скоттом і продовжений А. Мандзоні, О. Пушкіним та іншими, проявлявся в прагненні письменників за допомогою мистецтва слова відтворити конкретно-історичні події, спираючись на документальні факти. Інший підхід, прихильники якого (В. Гюго, А. де Вінї, М. Гоголь, Т. Шевченко) пропагували суб'єктивне осмислення історії, зіставлення або протиставлення минулого й сучасного, звернення до символічного малюнку, усної народної творчості, більш яскраве вираження авторських поглядів та почуттів.

Ранній етап розвитку історичної прози в українській літературі пов'язаний з функціонуванням романтизму, позаяк одним із головних елементів його поетики був особливий інтерес до минулого рідного народу, а також до фольклору.

Дослідник Є. Баран наголошує насамперед на вальтер-скоттівських традиціях в українській літературі (своєрідна манера сюжетотворення, починаючи від традиційного зачину ("неголовний герой збирається чи перебуває в дорозі") до логічно завершеної розповіді про героїв головних, які є відомими історичними постатями або вигаданими персонажами, чії долі пов'язані з діями історичної особи; активна авторська позиція; поєднання реалістичних і романтичних елементів у характеротворенні персонажів).

Дослідник, напевно, солідаризується із Г. Ейхенбаумом, який розглядав роман "вальтер-скоттівського типу" – у вузькому розумінні жанрових тенденцій XIX ст. Протилежної думки дотримується Н. Бернадська, яка посилається на П. Куліша, зокрема на його "Чорну раду", що була полемічним твором. Дослідниця спростовує вальтер-скоттівську традицію.

Наступний етап процесу творення історичної прози хронологічно припав на другу половину XIX століття, коли українські прозаїки працювали як у романтичному ключі (Ю. Федькович, С. Воробкевич, М. Обачний та ін.), так і в реалістичному (І. Нечуй-Левицький, І. Франко). В. Шевчук вважає, що саме в цей час виникає новий тип історичного твору, який можна назвати історично-тенденційним: автора цікавить не тільки історія, минуле у всіх його вимірах, а насамперед – перегук проблем минулого із сучасним. Молода дослідниця О. Боярчук вважає, що "на стадії становлення нової української прози відношення літератури до власного минулого ставало актом творчості <...>" [5, 4].

Таку позицію вперше обґрунтував І. Франко у передмові до повісті "Захар Беркут", зазначаючи, що "праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причиновім зв'язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна" [17, 7]. Такої настанови дотримувалися І. Нечуй-Левицький ("Князь Єремія Вишневецький", "Гетьман Іван Виговський"), Д. Мордовець ("Сагайдачний"), М. Старицький ("Богдан Хмельницький") тощо.

Новий важливий етап розвитку історичної прози припадає на початок ХХ століття, коли з'являються такі жанрові форми та різновиди, як романтично-історична новела (“Олеся” Б. Грінченка, поезії в прозі Дніпрової Чайки, “Король Маган” Т. Коваленка та ін.); новела-історичний спомин (“Спогади” Н. Вахнянина, “На чужім гнізді” М. Дерлиці, “Заповіт і смерть пана Івана Гречки” В. Леонтовича); історична белетристика (творчість О. Єфименко, А. Кащенко).

Особливої уваги заслуговує спроба культивувати твори історичного факту, що з'являлися з-під пера істориків, які ставили перед собою завдання за допомогою безлічі найімовірніших деталей подати правдиву картину справжнього буття в минулому, що засвідчила творчість О. Левицького. Він, будуючи свої оповідання на віднайдених документальних матеріалах, судових справах, намагався піднести українську історичну прозу до рівня наукового сприйняття, дати такі тексти, які допомагали б українському читачеві усвідомлювати свою самобутність в загальноєвропейському історичному процесі. Тип такого твору зустрічаємо й у М. Грушевського (“Ясновельможний сват”, “Неробочий Грицько Кривий”), М. Горбаня (“Слово і діло государеве”).

На початку ХХ ст. з'явилися повісті історико-релігійної тематики Г. Хоткевича (“Авірон”). У 20–30-ті роки ХХ ст. спостерігається розквіт української історичної белетристики на теренах Західної України, зокрема у творах В. Бірчака, Б. Лепкого, Ю. Опільського, А. Чайковського. Історичну прозу писали Катря Гриневичева, Ю. Липа та Ю. Косач. В еміграції було надруковано повість Р. Володимира (Романа Кухара) на біблійний сюжет “Апостол Андрій Первозваний”; Л. Мосендз звертається до євангельських часів у романі “Останній пророк”.

Серед різних жанрів новітньої історичної прози, відмінної від традиційної, особливе місце відведено історичному роману, що відзначається різноманітністю тематики, поліфонізмом, суттєвим розширенням хронологічних рамок розповіді, посиленою увагою до внутрішнього світу героїв, до розвитку їхніх характерів часто в екстремальних умовах.

Переконаність у тому, що письменник повинен не повторювати не лише своїх попередників, а навіть і самого себе, спонукає його до написання романічного експериментування, завдяки чому поглиблюється рівень концептуалізації, аналітичних можливостей історичної романістики, що включає “весь комплекс системи жанрових структур, різноманіття внутрішньовидових форм розповіді – від роману-епопеї до новели і від соціально-історичного роману (повісті) до історико-пригодницької, історико-побутової повісті і роману-легенди <...> тобто все те, що малося на увазі під історичною літературою” [6, 8].

У романістиці спостерігаються тенденції як виразного жанрового визначення, на чому наголошує французький дослідник Г. Гільєн [20, 111], так і її синтезу, на що звертають увагу літературознавці. Так, С. Андрусів поділяє історичну белетристику на художньо-історичну, історико-художню та історичну художньо-документальну прозу [1, 16]. У художньо-історичних творах важливим вважається документ чи історичний факт, хоч більшу увагу й зосереджено на вимислі. Для творів другої групи характерна

повна перевага вимислу над історичним фактом, який тут загалом малопомітний. Основна ознака третьої – документ, “одягнений” у відповідну художню форму. Дослідник Є. Баран, крім трьох основних жанрових різновидів історичної прози (художньо-історичні, історико-художні, історичні художньо-документальні), визначає белетризовані нариси з історії України; численні переробки історико-художніх, часто російськомовних творів, які для “широкого загалу українських читачів <...> були іноді першим кроком до пізнання національної історії” [2, 65]; умовно-історичні твори.

Існують погляди на історичний роман як на окремих самостійний жанр “великої” прози (скажімо, Б. Ейхенбаум, Г. Ленобль, І. Бернштейн, В. Дончик, М. Наєнко та ін.), що не мають одностайності, наприклад, Л. Ромащенко трактує його як жанровий різновид [16]. Н. Бернадська виявляє внутрішні особливості жанру, коли через ліризацію сюжету “поглиблюється філософічність письма, зростає увага до людини, її самотності й самодостатності” [3, 207].

Осмилення масиву сучасної історичної прози потребує визначення її, з'ясування сутності поняття “історичний роман” у порівнянні з аналогічними жанровими утвореннями, з усвідомленням генези літературного процесу, під час якого спостерігалися жанрові модифікації. Одні з них тяжіли до ядра системи, тобто до історичного роману в наближеному до традиційного розумінні терміну, інші – до її периферії, до наративних площин, суміжних з такими різновидами, як, наприклад, роман панорамний, роман філософський, роман психологічний, роман-парабола тощо. Тому набувають поширення жанрові різновиди, як історико-філософський, історико-психологічний, історико-соціальний, лірико-історичний романи, а також історичний роман-епопея, історичний роман-парабола, історичний роман-легенда тощо. На цій підставі виникає необхідність з'ясувати, який саме роман слід вважати історичним.

Не завжди художній твір про минуле можна вважати історичним романом. Тому серед літературознавців поширюється навіть сумнів у доцільності вбачати у ньому жанр, бо історична основа постає у ньому лише “особливістю тематики твору” [15, 181]. Однак літературна практика спростовує такі припущення, підтверджені дослідниками. “Історичний роман – це роман про минуле, про людей та події, які відійшли у минуле”, – пише Г. Ленобль [12, 105]. Історичними слід вважати ті романи, “які розповідають про минуле”, – погоджується з ним В. Оскоцький, додаючи при цьому: “про минуле, причому віддалене” [14, 5]. Уточнення дослідника про неминучу “віддаленість” минувшини, яке лише за цієї умови може й правити за основу для історичної романістики, видається надзвичайно показовим і симптоматичним з огляду на цілу низку обставин.

Цю ідею можна вважати загальноновизнаною у літературознавстві, хоча питання про те, наскільки правочинним може бути об'єднання “під одним дахом” явищ і фактів, що мають “між собою лише те спільне, що вони не є сучасними нам” [4, 16], – не знято остаточно з порядку денного науки про літературу.

Так само проблематичною є автобіографічна основа художнього твору. Тому його “не можна вважати історичним, якщо події, які становлять його сюжетну основу, відбувалися на пам'яті нинішніх поколінь, були їхньою біографією, їхньою

долею”, – відзначає В. Оскоцький, поглиблюючи своє міркування: “Не є історичними також і романи та повісті, що складають сучасну “військову прозу”, хоча ними стануть ті книги про <...> війну, які створюватимуться за два-три десятиліття” [14, 5].

У багатьох наукових дослідженнях можна знайти різні думки, що уточнюють жанрову специфіку історичного роману, визнають за ним право на існування, “коли письменник звертається до подій, що мали місце у минулому, коли вони живі у суспільній свідомості й втілилися у досвіді народу”, але у випадку, якщо “описуються не власні переживання, а за джерелами реконструюється, створюється й розкривається перед читачами життя колишніх поколінь” [7, 358]. Нагальною лишається проблема способу визначення “межі історичної прози”.

Проте вилучення із числа історичних творів, в яких “реконструйоване” минуле не лише з документальних чи інших джерел, а й на підставі власних спогадів і спостережень, навіть вигадки, видається все-таки не зовсім доцільним. Протиставлення історичного та автобіографічного фактору частково виправдане на жанровому рівні: автобіографічна проза в єдності її змістових та формальних ознак справді сприймається за інший різновид розповіді, ніж історичний роман.

Так, наприклад, історичному романові фахівці тривалий час “відмовляли” у праві на ліричну тональність, тоді як для творів автобіографічних ліризм не лише можливий, а й до певної міри обов'язковий. Водночас наявність або відсутність у межах оповіді автобіографічних елементів належить до числа позалітературних критеріїв, застосування яких, очевидно, не зовсім правочинне.

Історичний роман, якщо розуміти під цим терміном розповідь про події минувшини, є однією з форм історичної оповіді, котра у своєму “чистому” вигляді сприймається за такий тип художньої прози, в якому основну увагу автора зосереджено на змалюванні тієї чи іншої події (або подій) минулих часів, а всі основні елементи ідейно-образного змісту підпорядковано такому змалюванню.

Використання таких критеріїв, що виявляються відносними, ускладнювалося б ще й через те, що літературні твори за самою своєю природою суперечливі, бо поєднують у собі автора та читача. Романи, які згідно з авторським задумом і виконанням мали б бути історичними, далеко не завжди залишаються такими на рівні читацького сприйняття, а тим більше – читацького сприйняття наступного чи наступних поколінь. Навпаки, за певних умов і обставин “історичним” може стати той текст, який у момент створення таким не був і не міг бути.

В. Новиков зазначає, що в історії літератури різних народів світу є чимало випадків, коли “твори, написані письменниками про сучасні події, осмислені в історичній перспективі, сприймаються наступними поколіннями як історичні не лише з погляду якості історизму, а й точки зору жанру” [19, 3]. Подібна “метаморфоза сприйняття” внаслідок зміни історичних епох відбулася з перебігом часу.

Цілком можливими можуть бути й інші варіанти взаємопроникнення історичного та автобіографічного, причому кількість цих варіантів необмежена. “Власні спогади” автора того чи іншого роману зовсім не обов'язково постають фактами історії для всіх вікових груп читацької аудиторії. Те, що вважається

“історичним” для автора, за певних обставин може виявитися автобіографічним для частини його читачів. Межа, яка мала б відокремлювати твори історичні від “неісторичних” на підставі їхньої приналежності до автобіографічної романістики, під цим кутом зору практично втрачає декілька реальних та визначених контурів, остаточно перетворюючись на умовність.

Принципово інший погляд на проблему ідентифікації історичної прози обґрунтовує, автор історичних романів С. Злобін. “Говорячи про історичний роман, – пише він, – ми повинні розуміти від цим поняттям роман не тільки про давно минуле й зовсім не обов'язково – про давно минуле <...>. Специфіка історичного роману полягає в тому, що історичний художній твір, розповідаючи про життя та події тієї чи іншої доби, прагне поставити в центрі ті події, які здійснили значний вплив на дальше життя й долю великих людських груп, класів і цілих народів” [11, 145–146]. Історичний роман, на думку письменника, “охоплює вузлові моменти в історії цих народів, розкриває рушійні сили, показує закономірності та взаємозв'язки, що мали вирішальне значення для того чи іншого історичного повороту” [11, 145–146].

Протиставлення, з одного боку, “історичного”, тобто такого, яке увійде до історії, загальнозначущого, а з іншого, “неісторичного” – такого, яке має локальний, частковий характер, що його пропонує С. Злобін, видається цікавим і конструктивним. Воно йде на зміну загальновизнаному протиставленню: “історичне”, тобто те, що відбулося в минувшині, – “неісторичне”, тобто сучасне, те, що відбувається не в минулому. Проте й варіант С. Злобіна навряд чи може бути прийнятий беззастережно як універсальний критерій визначення характеру того чи іншого прозового твору.

Історична значущість події як межа, яка мала б відділити прозу про минуле від прози про сучасність, не може бути прийнята беззастережно одразу з кількох причин, причому як власне літературних, так і тих, які прийнято називати “позалітературними”.

Слід відзначити, що це протиставлення було сформульовано на матеріалі творів радянської літератури 50-х років XX століття, а історична романістика з того часу зазнала надзвичайно істотних змін, звернувшись зокрема до тих шарів минулих часів, які далеко не завжди можуть бути визначені як історично значущі. Прикладом цього може бути, скажімо, звернення до проблем особистого життя людини, індивідуальної та колективної психології, що значно розширило саме поняття “історичного”.

Раціональним зерном у позиції С. Злобіна було визнання того, що історичний роман зовсім не обов'язково має бути розповіддю “про давно минуле”, незалежно від того, що саме розуміти під цією категорією. Запропонований ним підхід до історичної прози, крім усього іншого, логічно висуває на порядок денний вкрай важливу проблему історизму, якій відводиться провідне місце у будь-якій історичній концепції.

Існує, наприклад, так зване побутове, мабуть, елементарне розуміння історизму, що охоплює всі без будь-якого винятку твори, побудовані на матеріалі минулих часів. Воно дистанціювалося від уявлення, згідно з яким беруться до уваги

тематичні особливості, які інтерпретуються вкрай прямолінійно: якщо тема взята з минувшини, незалежно від жодних інших обставин і особливостей ідейно-образного змісту, твір належить до розряду історичних.

На підставі ототожнення історизму та певних елементів змісту твору виникає і погляд на історизм як на історичну достовірність: чим більше документально зафіксованих фактів, відомих з підручників історії, чим більше історичних осіб, тим історизм глибший і повноцінніший. У деяких випадках під “історизмом” того чи іншого літературного явища мається на увазі автентичність історичного матеріалу, тобто не історична тематика як така, а “перевіреність” відомостей та оцінок, їхня відповідність існуючим чи навіть домінуючим стереотипам.

Значний крок в осмисленні літератури, побудованої на матеріалі минувшини, було зроблено тоді, коли до змісту поняття “історизм” почали включати такий принципово важливий компонент, як категорія “розвитку”. Йдеться не про будь-які зміни взагалі, а про розвиток реальний, який охоплює не лише розбіжності, а й спільні риси різних історичних епох чи умов буття різних поколінь. Принцип історизму завжди вимагав і вимагає від письменника змалювання поступального розвитку там, де ці риси справді присутні, а не вишукувати їх завжди й усюди, в разі потреби привносячи їх до життєвого матеріалу, який буквально опирається такому підходові. Якщо різні історичні епохи чи періоди, відрізняючись одне від одного певними елементами форми, виявляють більше спільного, ніж відмінного за змістом, за своїм духом, – завдання письменника полягає в тому, щоб показати цю спільність, а не втомлювати читача описом тих, суто кількісних, а не якісних, змін, що сталися протягом певного терміну в певному часопросторі.

Будь-яке явище в різні етапи своєї еволюції не завжди рівновелике самому собі, воно не може бути рівним іншим. Визнання змінюваності світу передбачає й усвідомлення зв'язку між тими чи іншими явищами, подіями, процесами, причому зв'язку, що виявляється як на рівні синхронії, так і діахронії, як поза часом, так і в часі.

На визнанні історичного розвитку як основи історизму, незалежно від того, чи є цей історизм в основі своїй матеріалістичним, чи ідеалістичним, ґрунтується й погляд на історизм як на детермінізм.

Цей погляд також має як позитивні, так і негативні аспекти. Історизм не можна прямолінійно ототожнювати з такими важливими, але самостійними поняттями, як художньо-історична література, національно-історична тематика та проблематика, життєва достовірність, ступінь відповідності між художньо-історичною реальністю та дійсністю як реальністю конкретно-історичною.

Не збігаються також такі поняття, як історизм та детермінізм, а також – науковий та художній історизм. Науковий історизм, як правило, покладається в основу історизму художнього, складає його істотну частину, проте аж ніяк не вичерпує його. З погляду історизму художнього часто виявляється можливим і виправданим те, що в принципі вважається неможливим з погляду історизму наукового (наприклад, так зване “олюднення” історії через перенесення акценту на

роль і місце героя як її суб'єкта; пошук морально-етичного змісту тих чи інших подій минувшини, аналіз історичних процесів та явищ на рівні їхнього “духу” тощо).

Науковий історизм має об'єктивний характер, натомість художній вважається суб'єктивним і спирається не на всю сукупність відомих фактів, а лише на певну їх частину, довільно (суб'єктивно) відібрану, осмислену й інтерпретовану, гіпотетичну. Вони у кращих зразках сучасної історичної прози доповнюють один одного, на відміну від античної та середньовічної доби, коли панував синкретизм. Погляд на людину, а через неї – на час, в якому вона існує, як на щось, що по своїй суті незмінне, погляд, на якому будується переважна більшість сучасних творів легендарного або параболічного типу, попри всю його уявну “неісторичність” з погляду історизму наукового може бути абсолютно “історичним” з погляду історизму художнього.

Література

1. Андрусів С. Мости між часами (про типологію історичної прози) / Стефанія Андрусів // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 8. – С. 16.
2. Баран Є. Українська історична проза другої половини XIX – початку XX століття і Орест Левицький / Євген Баран. – Львів : Логос, 1998. – 144 с.
3. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія / Ніна Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
4. Блок М. Апология истории или ремесло историка ; [пер. с фр.]. – 5-е изд. / М. Блок. – М. : Искусство, 1986. – 462 с.
5. Боярчук О. Експериментальна проза 20-х років XX століття : жанрово-стильові модифікації (В. Домонтович, А. Любченко, М. Йогансен) / Оксана Боярчук : автореф. дис. ... к.філол.н. / 10.01.01 – українська література / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 19 с.
6. Варфоломеев И. П. Типологические основы жанров исторической романистики (классификация вида) / И. Варфоломеев. – Ташкент : Фан, 1979. – 168 с.
7. Гос Г. К вопросу о сущности и функции современной советской исторической прозы / Г. Гос. – Zeitschrift fur Slawistik. – Band 31. – 1986. – № 8. – P. 351–265.
8. Гуляк А. Б. Становлення українського історичного роману / Анатолій Гуляк. – К. : ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 293 с.
9. Задорожня Л. Євген Гребінка : літературна постать / Людмила Задорожня. – К. : Твім інтер, 2000. – 160 с.
10. Зеров М. Лекції з історії української літератури (1798–1870) ; [під ред. Дорін В. Горзлін і Оксани Соловей] / Микола Зеров. – Канада, 1977. – С. 113.
11. Злобин С. О моей работе над историческим романом / С. Злобин // Советская литература и вопросы мастерства. – М. : Советский писатель, 1957. – Вып. 1. – С. 139–162.
12. Ленобль Г. История и литература / Г. Ленобль. – М. : Наука, 1977. – 412 с.
13. Новиков В. В. Историзм литературы и искусства нового мира / В. В. Новиков // Проблема историзма в русской советской литературе : 60–80-е гг. XX в. – М. : Наука, 1986. – С. 3–36.
14. Оскоцкий В. Роман и история: традиции и новаторство современного исторического романа / В. Оскоцкий. – М. : Советский писатель, 1980. – 326 с.
15. Поспелов Г. Общее литературоведение и историческая поэтика / Г. Поспелов // Вопросы литературы. – 1986. – № 1. – С. 172–187.
16. Ромащенко Л. І. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози : Основні напрями художнього руху : монографія / Л. І. Ромащенко. – Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького, 2003. – 388 с.

17. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 16. – С. 7.
18. Чижевський Д. Історія української літератури (Від початків до доби романтизму) / Дмитро Чижевський. – Тернопіль : МПП “Презент” за участю ТОВ “Феміна”, 1994. – 480 с.
19. Giljen K. Knjizevnost kao sistem : Ogladi o teorije knjizevne istorije / Prevod sa ceskog / K. Giljen. – Beograd : BIGZ, Bez datuma. – 356 p.

Анотація

Стаття присвячена аналізу еволюції історичної прози та історичного роману, їх спільних та відмінних жанрових ознак, висвітленню шляхів засвоєння канонічних, апокрифічних, агіографічних текстів сучасною романістикою.

Ключові слова: роман, історична проза, історична романістика, науковий історизм, художній історизмі.

Аннотация

Статья посвящена анализу эволюции исторической прозы и исторического романа, их общих и отличных жанровых признаков, освещению путей осваивания канонических, апокрифических, агиографических текстов современной романистикой.

Ключевые слова: роман, историческая проза, историческая романістика, научный историзм, художественный историзм.

Summary

This article analyzes the evolution of historical fiction and historical novel, their common and distinct genre features, highlighting how the absorptive canonical, apocryphal, hagiographical texts of the modern romance.

Keywords: romance, historical fiction, Historical Romance, scientific historicism, art historicism.

УДК 801.73

Домащенко А.В.,

доктор филологических наук,

Бердянский государственный педагогический университет

ДЕЙСТВИЕ И ОНТОЛОГИЧЕСКОЕ СОБЫТИЕ

В трагедии происходит беллетризация онтологического события. Сказанное означает, что действие в трагедии непосредственно онтологическим событием не является. Тогда как они соотносятся?

Данная проблема вновь возвращает нас к Аристотелю: “<...> Можно тому же самому подражать и [использовать] одни и те же [средства], либо сообщая (при этом становясь кем-то другим, как делает Гомер, или [оставаться] самим собой, не меняясь), либо <выводя> всех подражающих [лиц] как действующих (πράττοντας) и деятельных (ἐνεργούντας). В этих трех отличительных особенностях состоит подражание, как мы сказали сначала: в каких [родах сущего осуществляется подражание], а также какие [роды сущего изображаются] и как [это делается].

Так что тот же самый Софокл в пределах одной [отличительной особенности] был бы [подобен] Гомеру, поскольку они оба представляют [людей] важно-серьезных, тогда как в пределах другой – Аристофану, ибо...” (1448а, III,